

FIUMEI TANÁROK ÉS DIÁKOK EMLÉKIRATAI

MEMOIRS OF TEACHERS AND STUDENTS IN FIUME

TAKÁCS ZSUZSANNA MÁRIA egyetemi tanársegéd

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet,
Nevelés- és művelődéstörténeti Tanszék

Abstract

Fiume, today's Rijeka, lives in many ways in the Hungarian historical memory. During the past centuries a picture developed that is connected to the „Hungarian” port. However, it is questionable how Fiume and the education there were „Hungarian”, what the everyday life, the schooling were in a community where most of the inhabitants spoke not the official language of the state, and belonged to another culture. On the basis of three totally different primary written sources, the study attempts to introduce how differently those people saw Fiume and the last „Hungarian” months that lived as teachers, students and at the same time as members of different nationalities for longer or shorter periods in the seaside town. The centre of our research was the sources from the 1910s. Following the comparative analysis of works connected to Fiume by Agliceriu Remus and Samu Szabó, school directors in Fiume and Olga Koós, teacher, we can get a picture different from the general about the town before 1918. By analysing their works we got an insight into an interesting, but so far unknown part of Fiume's school history.

Fiume a magyar emlékezetben

„A történelemben élünk – olvasható mottóként Lénard Jenőné visszaemlékezésében – de nem tudunk semmit.”¹ A „történelemben éltek” azok az emberek is, akik az egykori Fiume utcáit rótták és különböző nyelveken beszéltek, különféle nemzetekhez tartoztak. Ismerték egymás hagyományait, melyek nagyon is különböztek egymástól, mégis valamennyien összetartoztak, mert mindannyian fiumeikké váltak, fiumeiek voltak.

„...majd jönnek a történészek...” – folytatódik az idézet. A történészek nem húsz, de jó száz év elmúltával sem ismerték meg igazán a 19. és 20. század fordulójának Fiuméjét, azt a várost, mely oly különleges helyet foglal el a magyar történelemben. Fiume a mai napig elevenen él a magyar emberek emlékezetében, ami azért is érdekes, mert már eltűnt az a nemzedék, akik számára Fiume nem a külföldet jelentette, hanem az ország egyik városát. „Bárki, aki kijárta az általános iskolát – olvasható Lénard Sándor írásában –, Fiumét magyar városnak ismerte. Nem indultunk tehát külföldre, sőt, az volt az érzésünk, hogy a magyar kormányok által kedvelt helyre kerültünk...”² Ez a város még annyi év múltán is úgy maradt meg a közös emlékezetben, mint magyar város. Nem lett olasz, jugoszláv, majd horvát Rijeka, hanem megmaradt magyar Fiumének, annak ellenére, hogy a magyarok mindenkoron kisebbségben voltak az olaszok és horvátok mellett.

Ez a tanulmány nem a város történetét kívánja bemutatni, megtették azt már sokan. Két fiumei iskolaigazgató, Agliceriu Remus feljegyzését, Szabó Samu visszaemlékezését, valamint Koós Olga tanítónő gyermekkorára visszatekintő írását közli egy olyan korszakról, mely sorsfordító volt az európai történelemben, és új kezdetet jelentett Fiume és a fiu-

meiek életében (is). Egy korabeli igazgatói jelentés és két jóval később, már idősebb korban íródott visszaemlékezés. Mindegyik írásban megjelennek személyes élmények és szubjektív vélemények is, így olyan képet kap az olvasó a város mindennapjairól, az iskolák működéséről, melyet a későbbi korok emberének emlékezetéből már kitörlődött.

Mindenkinek volt (s van) egy képe Fiuméről, a magyar tengeri kikötőről. Ez a kép lehetett színezett vagy fekete-fehér, lehetett olyanoké, akik valamilyen módon kötődtek Fiuméhez, s lehetett olyanoké, akik csak átutaztak a városon. Megint más kép alakult ki azokban, akik olasznak vagy horvátnak születtek a tengerparti városban, és más képet őriztek azok, akik ugyan sosem laktak, de még csak nem is jártak ott, mégis, mivel a Magyar Korona területén éltek, magukénak érezték a város. Mások elbeszélése révén, az újságokban megjelenő írások alapján kialakult bennük egy kép a magyar kikötővárosról. Azok az emberek pedig, akik innen indultak új hazát keresni, és akik az első világháború kitöréséig folyamatosan érkeztek a városba, nekik Fiume, bár csak néhány napot töltöttek el ott, mégis meghatározó emléket jelentett, mert az volt az utolsó magyar város, amit szemükkel láttak, mielőtt elhagyták szülőföldjüket.³ Fiume az Osztrák–Magyar Monarchia a világhírű fürdőéletének kapujává vált, miután megépült a Budapest–Fiume vasútvonal (1873). Ezt követően az Isztrián található kis halászfalvakból – Lovrana, Volosca és a máig híres Abbázia – néhány év alatt első számú tengeri fürdőhelyekké lettek. Létrehozták az olasz–francia Riviéra mását az Adriai-tenger partján.⁴ Ebből is adódik, hogy az akkori ország területén élők egy részének voltak emlékei Fiuméről, és sok családban, idősebb generációhoz tartozókat kérdezve, előbukkanhatnak a városhoz kapcsolódó történetek. A magyar köztudatban azonban a Fiume-kép, az emlékek nagyon pozitívak, illuzórikusak, és ebből is adódóan nem vagy csak nagyon nehezen tudják elfogadni azt, hogy az ott élt (és ma ott élé) különböző nemzetiségűek számára teljesen mást jelentett a magyar jelenlét.

A nyelvkérdés, a Magyarországon hozott törvények, rendeletek, amelyek nem igazodtak Fiume sajátos viszonyaihoz, komoly nehézségeket okoztak, konfliktusokat generáltak minden területen, így az oktatásban is. Agliceriu Remus feljegyzése rávilágít azokra a gondokra és konfliktusforrásokra, melyek elvezettek ahhoz, hogy az első világháború után az addigi „ellenséges erőket” felszabadítóként fogadják a városban.

Fiumei oktatásügy

Az állami iskolákban az oktatás nyelve hivatalosan a magyar volt, ám az olasz anyanyelvű tanulók magas aránya miatt segédnyelvként (sőt tanítási nyelvként) használniuk kellett az olasz nyelvet. A városi iskolákban, melyek fölött a város képviselőtestülete és a három évre választott Iskolatanács gyakorolta a felügyeletet, a tanítás nyelvének az olaszt, a külvárosokban pedig az olasz és a horvát nyelvet tették meg.⁵ Ez az Iskolatanács közvetlen kapcsolatban állt a képviselőtestülettel és a minisztériummal, melyeknek évente jelentést is tett működéséről.⁶ Az 1868. évi népoktatási törvény (XXXVIII. tc.) kötelezővé tette a 6–12 éves korú gyermekek oktatását, így az analfabetizmus aránya Magyarország területén 1890-re 47, 1910-re pedig 33%-ra csökkent, de még így is nagy volt a lemaradás Nyugat- és Észak-Európa országaival szemben, ahol ez az arány már 10% alatt volt.⁷ Fiumében ez az arány sokkal jobban hasonlított a nyugati és északi országokéhoz, hisz az itt élők, kereskedők, tengerészek, iparosok számára nélkülözhetetlen volt az, hogy írni és olvasni tudjanak. A századfordulóra a hat éven felüli lakosságot tekintve a férfiak 88,1, a nők 78,6%-a tudott írni és olvasni, ami átlagban 83,2%-ot jelent.⁸ Az Eötvös-féle népoktatási törvény az egyéni szabadságjogok tekintetében nagy előrelépést jelentett, mivel kodi-

fikálta az anyanyelvi népoktatáshoz való jogot és ezen a ponton lényegesen eltért a századfordulóra kialakuló erősen nacionalista, asszimilációra törekvő magyar politikától. A 19. század utolsó évtizedeiben azonban az egyre keményedő magyar nacionalizmus Fiumében találkozott az egyre markánsabban megjelenő olasz irredentizmussal és az erősödő horvát nemzeti eszmével is. A magyarok, akik Fiumében a magyar állam megtestesítői voltak, egyre többször konfrontálódtak a többségi lakossággal. Az államnyelv széles körben való használatát – így az oktatásban is – ekkor kezdték szorgalmazni a városban.

Agliceriu Remus jelentése 1919-ből

A Torrettai Állami Elemi Iskola igazgatója, a valószínűsíthetően román származású Agliceriu Remus így írt erről: „A nem magyar vidékeken felállított magyar tannyelvű iskolák legnagyobb bűne nem az, hogy a tanulók zöme által nem teljesen megértett nyelven tanítanak és így csak felületes ismereteket nyújtanak, hanem leginkább az, hogy főcéljuk a magyar nyelv tanítása és terjesztése és végcéljük a magyarosítás.”⁹ Véleményét még ennél élesebben is megfogalmazta, amikor kijelentette, hogy amennyiben később még lesznek magyar tannyelvű iskolák, akkor „végrelegesen szakítsanak azzal a bűnös rendszerrel, amely a múltban egyetlen célt tartott szem előtt: minél előbb és minél gyorsabban kiirtani a nem magyar anyanyelvűek kebléből a más fajhoz, más nemzethez való hozzátartozás érzetét”¹⁰

A torrettai elemi iskola helyzetéből adódóan is felkeltette a magyar politikusok érdeklődését. Torretta, azaz horvát néven Turnić önálló település volt (alközség) és koedukált iskolájában főleg az ipari negyedben dolgozók gyermekei tanultak. Az iskola fontossá vált abból a szempontból, hogy versenyképes társává váljon a belvárosban lévő iskoláknak.¹¹ A lakosság nemzetiségek számarányai megmutatkoztak az iskolákban is. A magyar nyelv, mint tanítási nyelv erőltetése ezért teljesen érthetetlen. Egy iskola, a Fiume-Belvárosi Magyar Királyi Állami Elemi Fiúiskolát példáján jól illusztrálható, milyen arányban voltak jelen a különböző nemzetiségű gyermekek az oktatási intézményekben: olaszok 44,86%, magyarok 26,97%, horvátok 15,96% és németek 11,65%-os arányban.¹² A diákok 54%-a beszélt legalább két nyelvet, azonban a legtöbbet az olaszt használták, mint beszélt nyelvet. Azonban meg kell jegyezni, hogy a városi és a magániskolák ellenálltak a magyar nyelv bevezetésének, a legtöbb iskolában még választható tantárgyként sem szerepelt az oktatott tantárgyak között. 1875-ben ugyan a középtanodában bevezették a magyar nyelv és irodalom magyar nyelven történő oktatást. Azonban, ha figyelembe vesszük, hogy egy-egy osztály látogatása igen gyér volt, akkor ennek a döntésnek a hatása elenyésző volt. A német nyelv oktatásának meghagyása az addig németül, a német nyelvet tanuló diákok érdekét szolgálta. 1881-től, a főgimnázium megalakulásával jelentek meg egyre nagyobb számban a magyar származású tanárok, akkor vezették be a magyar tananyagok szerinti oktatást.¹³ A főgimnázium tanárai „tanítani képes szinten” beszélték az olasz nyelvet, hiszen fiumei alkalmazásuk előtt olaszországi egyetemeken fejlesztették, erősítették az otthonról hozott nyelvismeretüket.

A Fiumébe került tanárok között is nagy volt a fluktuáció. Sokszor betegség, de leginkább a munkakörülmények miatt (több nyelven történő tanítás, szakmai kudarcok, személyes élethelyzetek) kérték áthelyezésüket. Előfordult, hogy már vissza sem tértek a betegállományból, a szabadságról, ismeretlen helyre távoztak, ahogyan a torrettai iskola egyik tanítónője is tette. „Donáth Mária orvosi bizonyítvány alapján 4 heti szabadságot kért a kormányzóságtól – írta az igazgató –, majd folytatólagosan újabb 2 hetet. Szabadságának lejártá után azonban minden bejelentés nélkül eltávozott és mai napig nem tért vissza. Tartózkodási helyét nem jelentette be.”¹⁴

Az első világháború utolsó évében a város életében hatalmas fordulat következett be. A világháború végére az az ország, melyhez tartozott, darabjaira hullott szét. „Az olasz hadsereg feltartóztatlan rohamai alatt az osztrák–magyar ármádia acél falanxa megrepedezik (...) majd pozdorjává és ronccsá válik. (...) egy elcsigázott, uniformisos emberáradat özönlik át a városon gyalog, lóháton, fejvesztetten, vezető nélkül. Az osztrák–magyar ármádia felbomlott. Nincsenek már hadtestek (...) honvédek megindító, zavaros összevisszaságban tolonganak a vasútállomás körül. (...) A hadsereg összeomlásával összeomlott, szétmállott a Babel torony: Ausztria-Magyarország, a bitófák birodalma” – olvashatjuk a jelentésben, melyben egyáltalán nem a keringőt táncoló, békebeli Monarchia képe rajzolódik ki elénk.¹⁵ „A nagy temetéssel egyidejűleg – folytatta Remus – sajtószerű esemény játszódik le Fiumében. A kormányzói palota ormán lengő magyar zászló sárba hull és letiportatik.”¹⁶ Agliceriu Remusról ezen kívül csak annyit tudunk, hogy az iskola igazgatójaként még a második fiúosztályt tanította, de arról már nincs tudomásunk, mi lett vele, miután Gabriele D’Annunzio elfoglalta a várost, majd 1924-ben Mussolini vezette Olaszországhoz csatolták. Az igazgatói jelentésből azonban nyilvánvalóvá válik, hogy elszántan küzdött a magyarosítás politikája ellen és szólalt fel többször tanítói gyűléseken, a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban, de még a Néptanítók Lapjában is jelent meg ezzel kapcsolatban írása.

Szabó Samu emlékei

Ugyancsak az 1918-as eseményekről írt részletesebben visszaemlékezésében bártfai Szabó Samu (Sámuel, 1860, Bártfa–1945, Budapest), aki az 1883/1884-es tanévben került a fiumei Magyar Királyi Állami Főgimnáziumba, mint a klasszika filológia tanára és az ifjúsági könyvtár vezetője, később pedig az intézmény igazgatóhelyettesévé nevezték ki.¹⁷ „Az összeomlás után egy marhaszállító kocsiban menekültem el családommal együtt Fiuméből. – írta az idősebb igazgató – ...a Fiumében eltöltött 36 esztendőre vonatkozó feljegyzéseimet ott kellett hagynom. Még csak egyetlen egy Értesítőt sem hozhattam magammal (...) Így tehát jelen feljegyzéseimnél minden forrás hiányában, kizárólag az emlékezőtehetségemre vagyok utalva. Már pedig egy 85 éves embert könnyen cserben hagyja a memóriája! Ezen okoknál fogva már előre kijelentem, hogy az itt következő visszaemlékezés még arra sem akar igényt tartani, hogy a Tengerészeti Akadémia történetének csak vázlatul is tekintessék. Egyszerű adatgyűjtés akar ez lenni, itt-ott nagy hézagokkal, hiányokkal, esetleg időrendbeli tévedésekkel...”¹⁸ Figyelemreméltó Szabó Samu megjegyzése, amit a memoárirók (és a kutatók is) sokszor figyelmen kívül hagynak: az emberi emlékezet nem tökéletes. A visszaemlékezések, az emlékezet a (vissza)emlékezők saját igazságait mutatják be, nem pedig a valóságot, mivel azt olvashatjuk ezen írásokban, hogyan is látták a rögzítés pillanatában azokat az eseményeket, melyeket papírra vetettek.¹⁹

Szabó Samu 1895 augusztusában lett a Nautica, vagyis a Magyar Királyi Állami Tengerészeti Akadémia történelem és magyar tanára, valamint igazgatóhelyettese Kotán Dezső,²⁰ az Akadémia igazgatójának meghívására. Fiumében már a 18. század végén folyt tengerész-képzés, ami kisebb szüneteket követve az 1850-es évek elején indult újra. A századfordulón fennálló intézmény az 1871-ben összevont két tengerészeti iskolából alakult ki és 1872-től a Királyi Tengerészeti Főtanoda nevet viselte.²¹ Kotán Dezső sorhajóhadnagy 1894-ben lett az akadémiai rangra emelt iskola igazgatója és kezdte meg reformtevékenységét. Szabó Samu emlékiratának nagyobb része ehhez az időszakhoz kapcsolódik, melyből ezen tanulmány csak az utolsó hónapokra vonatkozó feljegyzéseket használja fel, mivel ezek ugyanarról az időszakról szólnak, mint a másik igazgató, Agliceriu Remus jelentése.

Az idős tanítónő emlékei

Koós Olga (1904–1982) visszaemlékezése még a háború előtti időszakra vonatkozik, egy kisgyermek szemszögéből írja le a tengerparti városhoz kötődő élményeit. „1904-ben születtem Fiumében, a mai Rijekában. Ott éltek szüleim. Édesapám az ottani dohánygyár főtisztviselője volt. Szüleim nyolc évig éltek együtt, utána elváltak. (...) Nagyon szép asszony volt édesanyám, én gyermekfejjel a legszebbnek tartottam.” – olvashatjuk az első mondatokat az idős tanítónő 1970-es években született visszaemlékezésében.²² A szülők 1908-ban történt különválása után édesanyjával visszatért Siklósbodonyba, a Pécestől kb. 20 km-re, az Ormán-ság határán fekvő kis dél-baranyai településre, ahol az anyai nagyszülők éltek.

Koós Olga memoárjában nem említi, hogyan fogadták a falu lakói az egyedülálló anyaként hazatérő fiatalasszonyt, de életük nem lehetett a könnyű, hiszen egy év sem telt el, Olga anyai nagynénjével, aki magához vette és vállalta taníttatását, visszatért Fiumébe, ahol annak férje vasúti tisztviselőként dolgozott. „Itt kezdődik az én külön életem. – olvashatjuk – Öt éves voltam. Nagynéném, az áldott jó Mamuska elvitt magával Fiumébe. Neki több gyermeke nem lehetett, egy fia volt, de az már kész ember volt, jogot végzett. Emlékszem vissza, amikor édesanyám felemelt, és nagyon sírva csókolgatott és mondta, el ne felejsél kislányom. Én nem tudtam, mi az, örültem az utazásnak.”²³ Az utazásról, mely a századfordulón még a felnőttek számára sem jelentett mindennapi eseményt, még idős korában is a legnagyobb rajongással írt: „A vonat előttem van, mintha látnám. Hosszú, nagy szerelvény. Nem egyedül mentünk Mamuskával, velünk jött rokonunk, Márkus Mariska és Náci bácsi, Mariska nagyapja. Mariska szép nagylány volt, 16 éves. Én a kis csöppség élveztem az utat, milyen élmény, milyen gyönyörűség az egy öt éves gyermeknek.”²⁴ Koós Olga kezdetben valószínűleg egy állami oktatási intézményben kezdte meg tanulmányait, de nem ismert, hogy melyikben, viszont hamar iskolát váltott. Erre az eseményre így emlékezett vissza: „A régebbi lakóhelyünkről egy újabb, modernebb lakásba költöztünk, a nagybátyám vasutas volt és a vasút épített egy új házat. Az új iskola az teljesen olasz nyelvű volt.”²⁵ Nagy valószínűség szerint városi iskolába írták be nevelőszülei, mivel azokban volt a tanítás nyelv teljesen az olasz. Feltehetjük a kérdést, vajon hogyan és mit tanult kisgyermekként a fiumei iskolákban, ahol elemi iskolai tanulmányait kezdte. Az emlékiratban tett rövid utalásából csak azt tudhatjuk meg, hogy nagyon gyorsan megtanult olaszul. Későbbi életében és munkája során soha többet nem használta az olasz nyelvet, és írásában sem említi, hogy valaha segítségére vagy hasznára lett volna. Otthon, mint a legtöbb fiumei magyar családban az anyanyelvét használta.

A világháború idején tért haza édesanyjához és nagyszüleihez: „Unokabátyámat elvittek a frontra, Galíciába, ott szíven lőtték és meghalt. Mindenki szomorú volt és sírt, nagynénim szörnyű bánatában meghabarodott. Egyik reggel felkelt az ágyból és nekem esett. (...) Édesanyám megérkezett, akkor már én egy ismerős családnál laktam, azok jó anyámnak azt hagyták, hogy legyek náluk és év végén hazavisznek.”²⁶ A kis Olga Fiuméhez kötődő emlékei közt egyaránt megtaláljuk a boldog, mindenre fogékony, tanulni vágyó gyermek képét és az első világháború szörnyű eseményeit, következményeit, amelyek életében ott és akkor meghatározóak voltak.

Összegzés

Agliceriu Remus, egy nagy valószínűséggel román származású, magyar tanítóképzőben végzett, az olasz nyelvet jól ismerő iskolaigazgató jelentéséből sok érdekes kép villan fel Fiume eddig még el nem mondott történetéből Szabó Samuhoz, a Nautica igazgatójához hasonlóan, aki egy másik szemszögéből látta és élte át az eseményeket. Kettejük írása

arra példa, hogy a soknemzetiségű város lakosai mennyire eltérően látták és élték meg egyazon időszak eseményeit. Koós Olga tanítónő emlékei eltérnek a két másik írástól, egy idős tanítónő emlékei a Fiumében kisgyermekként átélt eseményekről.

A fiumei levéltárban fellelhető iratok, a családi archívumokban megbúvó írások sorában a fentebb közölt emlékiratok, jelentések csak néhány azon források közül, melyek arról vallanak, hogy ott és abban a korban milyen volt a Fiumében együtt élő emberek egymáshoz való viszonya, hogyan élték meg azt a tragikus időszakot. Megismerésük révén közelebb kerülhetünk ahhoz a Fiuméhez, amely a századfordulón és az első világháború előestéjén létezett, és amilyenné az első világháború utáni zavaros időkben vált. Talán egyszer elérkezik az idő arra, hogy a csaknem száz éve elfekvő iratokból megismerhessük Fiume igazi arcát, hangulatát, melyet a boldog békeidők mosolygós, napsütötte, felhőtlen magyar városaként őrzött meg a magyar emlékezet.

Jegyzetek

1. Lénard Sándor (1972): Apám. 20. <http://mek.niif.hu/01500/01553/01553.pdf> [2010. 04.30.] Uo. 13.
3. Ladányi (2004): Fiume a magyar népi emlékezetben. In: Kiss Gy. Csaba (szerk.): Fiume és a magyar kultúra. Művelődéstörténeti tanulmányok, ELTE Művelődéstörténeti Tanszék – Kortárs Könyvkiadó. Budapest. 51. old.
4. Kósa (2004): Az Észak-Adria mint üdülőhely az Osztrák–Magyar Monarchiában. In: Kiss Gy. Csaba (szerk.): Fiume és a magyar kultúra. Művelődéstörténeti tanulmányok, ELTE Művelődéstörténeti Tanszék – Kortárs Könyvkiadó. Budapest. 45. old.
5. Simonné Pallós Piroska (2003): Fiume tanügyének szabályozása a provizórium korában. In: Kiss Vendel (szerk.): Az oktatási rendszer jogi szabályozása Magyarországon a 19–20. században. Országos törvényektől a helyi szabályozásig, Tudományos konferencia. Tatabánya, 2002. október 11. Tatabányai Múzeum. 126. old.
6. Uo.
7. Romsics Ignác (2003): Magyarország története a XX. században, Harmadik, javított és bővített kiadás. Osiris Kiadó. Budapest. 42. old.
8. Fried Ilona (2001): Emlékek városa Fiume. Ponte Alapítvány. Budapest. 72. old.
9. Agliceriu Remus (1919): Igazgatói jelentés az 1918–1919-ik tanévről, Scuola Elementare Torretta. Torrettai Áll. Elemi Iskola, Fiume. Rijekai Állami Levéltár. Državni Arhiv u Rijeci. DAR. JU-5. Kormányzósági iratok. 1919. év. 607. sz. Ad. 84/919. 16. old.
10. Uo. 15.
11. Fried Ilona (2004): Fiume. Enciklopédia Kiadó. Budapest. 135. old.
12. Az adatok százalékos arányait Fried Ilona számszerű adatai alapján a tanulmány szerzője számította ki. Fried, 2001: 72. old.
13. Fried, 2001: 73., 137. old.
14. Agliceriu, 1919: 1. old.
15. Uo. 11. old.
16. Uo.
17. A fiumei m. kir. Állami főgimnázium értesítője az 1884/85 tanévről, Közli: dr. Erődi Béla igazgató. Stabilimento Tipo-Litografico di E. Mohovich, Fiume, 1885. 32.; Horváth József (1999): A „Nautica”. A fiumei Magyar királyi állami Tengerészeti Akadémia története, Ha-jós Bt. Budapest. 103. old.
18. Szabó Samu: Adatok a Magyar Tengerészeti Akadémia történetéhez. Visszaemlékezés. A kézirat Petneházy Zalán tulajdonában. A másolatot köszönöm Simonné Pallós Piroskának.
19. Golnhofér Erzsébet–Szabolcs Éva (2009): Múltidézés egy megtalált forrás segítségével. In: Golnhofér Erzsébet–Szabolcs Éva (szerk.): Iskola és történeti emlékezet. Felmérés 1947–48-ból. Egy 1947–48-ban született iskolai ankét, Gondolat Kiadó. Budapest. 21. old.

20. Kotán Dezső (1861, Jászberény–1935, Budapest) iskoláit szülőhelyén, Pécsen, Budapesten és a fiumei haditengerészeti Akadémián végezte. 1880-tól tényleges haditengerésztszt, 1891-től sorhajóhadnagy. 1894. július 29-én nevezte ki a kereskedelmi miniszter a fiumei tengerészeti főiskola igazgatójává, ahol a légtűntan, a tengerrajz, majd a hajózástan tanára is volt (Horváth 1999 97. o.).
21. Horváth, 1999: 17. old., 27. old.
22. Koós Olga (1970-es évek): Emlékeim, Kéziratának másolata a tanulmány szerzőjének tulajdonában.
23. Uo.
24. Uo
25. Uo.
26. Uo.

Felhasznált irodalom

- A fiumei m. kir. Állami főgimnázium értesítője az 1884/85 tanévről, Közli: dr. Erődi Béla igazgató. Stabilimento Tipo-Litografico di E. Mohovich, Fiume, 1885.
- Aglicieri, Remus (1919): Igazgatói jelentés az 1918–1919-ik tanévről, Scuola Elementare Torretta. Torrettai Áll. Elemi Iskola, Fiume. Rijekai Állami Levéltár. Državni Arhiv u Rijeci. DAR. JU-5. Kormányzósági iratok. 1919. év. 607. sz. Ad. 84/919.
- Fried Ilona (2001): Emlékek városa Fiume. Ponte Alapítvány. Budapest.
- Fried Ilona (2004): Fiume. Enciklopédia Kiadó. Budapest.
- Golnhof Erzsébet–Szabolcs Éva (2009): Múltidézés egy megtalált forrás segítségével. In: Golnhof Erzsébet–Szabolcs Éva (szerk.): Iskola és történeti emlékezet. Felmérés 1947–48-ból. Egy 1947–48-ban született iskolai anket, Gondolat Kiadó. Budapest. 9–32. old.
- Horváth József (1999): A „Nautica”. A fiumei Magyar királyi állami Tengerészeti Akadémia története, Ha-jós Bt. Budapest.
- Horváth József (2003): A magyar Fiume végnapjai 1914–24, Hadtörténeti Közlemények 2003/1. <http://epa.oszk.hu/00000/00018/00023/13.htm> [2010.10.20.]
- Koós Olga (1970-es évek): Emlékeim, Kéziratának másolata a tanulmány szerzőjének tulajdonában.
- Kósa László (2004): Az Észak-Adria mint üdülőhely az Osztrák-Magyar Monarchiában. In: Kiss Gy. Csaba (szerk.): Fiume és a magyar kultúra. Művelődéstörténeti tanulmányok, ELTE Művelődéstörténeti Tanszék – Kortárs Könyvkiadó. Budapest. 43–50. old.
- Ladányi István (2004): Fiume a magyar népi emlékezetben. In: Kiss Gy. Csaba (szerk.): Fiume és a magyar kultúra. Művelődéstörténeti tanulmányok, ELTE Művelődéstörténeti Tanszék – Kortárs Könyvkiadó. Budapest. 51–59. old.
- Lénard Sándor (1972): Apám. <http://mek.nif.hu/01500/01553/01553.pdf> [2010. 04.30.]
- Magyar kereskedelmi tengerhajózás Fiumében, http://www.mult-kor.hu/20080711_magyar_kereskedelmi_tengerhajozas_fiumeben?print=1 [2010. 05. 07.]
- Romsics Ignác (2003): Magyarország története a XX. században, Harmadik, javított és bővített kiadás. Osiris Kiadó. Budapest.
- Simonné Pallós Piroska (2003): Fiume tanügyének szabályozása a provizórium korában. In: Kiss Vendel (szerk.): Az oktatási rendszer jogi szabályozása Magyarországon a 19–20. században. Országos törvényektől a helyi szabályozásig, Tudományos konferencia. Tatabánya, 2002. október 11. Tatabányai Múzeum. 125–135. old.
- Szabó Samu. Adatok a Magyar Tengerészeti Akadémia történetéhez. Visszaemlékezés. A kézirat Petneházy Zalán tulajdonában. A másolatot köszönöm Simonné Pallós Piroskának.